

A REFORMOK KRITIKUS TÖMEGE II.

LIII. évfolyam 4. szám, 2009. január 23.

Az öngondoskodás és az önkéntes szolidaritás egymásnak elméletileg ellentmondó alapelvek, de lehet olyan társadalmi intézményeket teremteni, amelyek úgy képesek megteremteni ezek valamiféle összhangját, hogy mindkét elv az eddigiekhez képest jóval erősebben érvényesül.²⁸ Éppen ilyen a többpilléres rendszer. Igen fontos, hogy a társadalom túlnyomó többsége (gyógyítás) vagy egyre növekvő hányada (nyugdíj) vegyen részt mindkét pillér munkájában, járuljon hozzá azok terheihez, élvezze hasznukat. Ennek nyomán megszokja, megérti, és belsőleg elfogadja, hogy a gyógyítás és a nyugdíj felbecsülhetetlen értékű, részben társadalmiasított szolgáltatások, amelyek előállításához nemcsak szükséges, hanem érdemes is megfelelő mértékben hozzájárulni. Kialakulhat az egyéni, (állam)polgári felelősség semmivel sem pótolható közérzete, amely a társadalom összeforrottsága (kohéziója, integrációja) szempontjából óriási jelentőségű.

Ha az elsősorban öngondoskodást megtestesítő kötelező magánbiztosítás gyökeret ver, akkor részben éppen ennek következtében új erőre kaphat az önkéntes szolidaritás is. Éppen ez az, amiért nem szabad és talán nem is érdemes kidobni a gyógyítás hajójából a társadalombiztosítási finanszírozás mai szemmel menthetetlennek tűnő ballasztját.²⁹

Ha a társadalom felelős tagjainak módjuk van saját maguk részére mind kötelező, mind önkéntes magánbiztosítás formájában megfelelő színvonalú nyugdíjat és gyógyítást vásárolni, akkor talán kevésbé fognak ellenállni annak, hogy járulékaik egy része olyan befizetést tükrözzön, amiért cserébe valószínűleg nem kapnak arányos ellenszolgáltatást. Ennek természetesen az is feltétele, hogy a *szolidaritási alapon teljesített többlet-befizetés célzottan a valóban rászorulókhöz jusson el.*³⁰

Kötelező magánbiztosítás mellett a társadalombiztosítási járulék mértéke és aránya természetesen csökken a maihoz képest. A nyugdíjrendszerben a második pillérbe történő befizetés súlya tovább növekedhetne, akár elérhetné az 50%-ot is. Az egészségbiztosításban a leginkább kívánatos megoldás az, **ha a társadalom 18 éven felüli népességének minden tagja kivétel nélkül fizet havi tízezer forintos fix díjat, ami a második pillérbe folyik be.** *A dolgozó népesség ezen felül fizet valamennyi jövedelemarányos járulékot is,* ami továbbra is a társadalombiztosítás egészségügyi ágazatát táplálja.³¹

A társadalombiztosítási járulékok mértékének és arányának változtatása nem pusztán a nyugdíj és a gyógyítás finanszírozási szerkezetét érinti, hanem a közteherviselés általános mértékének és arányainak a változását is. *Íme egy kiváló példája annak, hogyan függ össze szinte mindegyik reform.* Amikor később a közteherviselés gyökeres reformjával foglalkozom, mindig gondolok majd arra, hogy az adórendszer átalakítását célzó javaslatok sok szállal összefüggenek a társadalombiztosítás már taglalt reformjával.

A nyugdíjreform befejezése

A társadalombiztosítás reformjával szorosan összefügg a felosztó-kirovó elvű, társadalombiztosítási nyugdíjrendszer átalakítása is.

Az 1998-as reform hallatlan újítása a kötelező magán-nyugdíjpénztárak megteremtése volt, amit a nyugdíjrendszerben második pillérnek nevezünk. Ez *paradigmatikus* reform volt, hiszen alapvetően megváltoztatta a rendszer működési logikáját. Emellett részlegesen fontos változtatásokra került sor az első pillér esetében is, de azok csak a felosztó-kirovó rendszer működésének egyes mennyiségi mutatóit, *paramétereit* érintették, logikáját nem.³²

Mint említettem, Lengyelország 1999-ben a magyar reformhoz képest tovább ment és paradigmaticus reform alá vetette a korábbi felosztó-kirovó elvű, társadalombiztosítási nyugdíjrendszert is. Felbecsülhetetlen előny lett volna, ha mi is követjük a lengyeleket ezen az úton. A svéd mintájú, **névleges járulék-meghatározottságú** (notional defined contribution, NDC) rendszer bevezetésével ugyanis megteremthető a továbbra is felosztó-kirovó elven működő társadalombiztosítási nyugdíjrendszer *pénzügyi egyensúlya*.

A hagyományos felosztó-kirovó társadalombiztosítási nyugdíjrendszernek két alapvető szerkezeti problémája van. Az egyik az, hogy *mind a járulékok, mind a járadékok mértékét rögzíteni akarja*. Márpedig ez elvileg lehetetlen ügy, hogy közben a rendszer pénzügyi egyensúlya is biztosítva legyen. A második probléma abból fakad, hogy a felosztó-kirovó társadalombiztosítás *az államháztartás része*, így a politikai osztály részéről óriási a kísértés arra, hogy durván beleavatkozzon a kényes rendszer működésébe, és egyoldalú intézkedésekkel emelje a nyugdíjakat politikai előnyszerzés végett.

Az első pillér paradigmaticus reformja azt jelenti, hogy minimum erre a két problémára tartósan megnyugtató megoldást találunk.

Az első problémát illetően el kell dönteni, hogy a járulékokat, vagy a járadékokat rögzítjük-e. A svéd névleges járulék-meghatározottságú modell, ahogyan neve is jelzi, a *járulékok rögzítése* mellett teszi le a garast. Ennek az a logikája, hogy a nyugdíjjárulék jelentősége messze túlmutat magának a nyugdíjrendszernek a fenntarthatóságán. A nyugdíjjárulék, ami szerves része a munkaerő költségének, *döntő tényezője a nemzetközi versenyképességnek*. Kicsi, nyitott, kivitelről és beruházásokról függő gazdaságban ezt emelni csak azért, hogy a nyugdíjassza egyensúlyban legyen, szinte lehetetlen, de nem is célravezető. *Tovagyűrrűző hatásainál fogva tehát fontosabb a járulék rögzítése, mint a járadéké*. Ezzel együtt viszont el kell fogadni, hogy a járadékok reálértéke egyik évről a másikra akár némileg csökkenhet is, ha és amennyiben a nyugdíjrendszer pénzügyi egyensúlyát rossz üzletmenet, magas munkanélküliség, vagy népmozgalmi apály esetén is meg kívánjuk őrizni.³³ A reform tehát tudatosan arra épít, hogy a társadalom felismeri: az **állami nyugdíjrendszer pénzügyi stabilitása, fenntarthatósága fontosabb közpolitikai cél, mint az egyes nyugdíjak reálértékének megőrzése**.

Ha ez a felismerés beépül a társadalmi köztudatba és a politikai osztály is képes elfogadni, netán értékékként hirdetni, akkor szinte magától megoldódik a másik probléma is, sikerül kivenni a nyugdíjat a politika homokozójából.³⁴ A svéd rendszerben nincs választási indítékú nyugdíjmelés, tizenharmadik, netán tizennegyedik havi nyugdíj. Aki ilyet meghirdetne, abban a pillanatban nevetségessé válna. A társadalom tudja, hogy a *nyugdíjrendszer hitelessége elsősorban annak fenntarthatóságától függ*. Aki ezt kikezdi, azt elutasítják. Bízvást meg lehetne ezt tanulni Magyarországon is. Látjuk tehát, hogy a **reformok valóban és elsősorban magatartás- és értékformáló eszközök**, és pontosan emiatt, hazánk gazdasági hanyatlást előidéző, de önmagában is romló viselkedéskultúrájának megváltoztatása miatt van rájuk szükség.

Hanyatló kultúránknak az egyik legkórosabb eleme a *járandósági felfogás* (entitlement culture) ami szerint az állampolgárnak jár minden, az is, amiért soha életében nem fizetett. Nos, ez ellen kell ma leginkább küzdeni.³⁵

A közoktatás ellentmondásai

A járandósági kultúra elleni küzdelem elsősorban igenis nevelési kérdés. Az ellene folytatandó harcot az általános iskolában kell megkezdeni.

Az oktatás általában - és ezen belül elsősorban a kötelező közoktatás - két vonatkozásban hasonlatos az egészségügyhöz. Egyrészt itt is *elkülönül egymástól a finanszírozás és a szolgáltatás*,³⁶ vagyis az oktatás ugyancsak javarészt közfinanszírozott közjósággként áll elő. Másrészt az állami szektor által finanszírozott és/vagy nyújtott közoktatásban nemcsak a központi kormányzat és a központi költségvetés, hanem a *települési önkormányzatok* és azok költségvetése is komoly szerepet játszik.³⁷

Mint már utaltam rá, közoktatási intézményből Magyarországon túl sok van csakúgy, mint települési önkormányzattól. A kettő nyilván összefügg. Az önkormányzatiság tartalmát az önkormányzat által ellátandó feladatok adják. Ezek közül kétségtelenül az egyik legfontosabb az oktatás. Ha az iskola elmegy, vagy megszűnik, akkor elszorvad a falu. *Kegyetlenül szoros kapocs áll fenn a kistélepülés népességmegtartó ereje és az iskola létezése között.* Teljesen érthető tehát, hogy települési önkormányzataink foggal-körömmel ragaszkodnak az iskola fenntartásához, ami ráadásul az ő feladatuk.

A közpolitikában azonban mindig úgy fogalmazódik meg a kérdés, hogy vajon létezik-e *még fontosabb társadalmi cél*, amelyik elérése megkívánja, hogy engedményeket tegyünk más cél rovására. A közoktatásban van ilyen cél, mégpedig az, hogy a **felnevelő nemzedék minden tagja számára egyformán hozzáférhető legyen a jó minőségű (köz)oktatás.** Erre azért van múlhatatlanul szükség, mert a huszonegyedik században a tudástőke birtoklása az, amely elsősorban meghatározza, ki lép be a jólét világába és ki marad ki belőle egész életére.

Az *esélyegyenlőség* a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb alkotmányos alapelve, a kiegyensúlyozott, harmonikus fejlődés egyik szükséges feltétele. A mindennapokban az életesélyek már eldőlni látszanak az *általános iskola felső tagozatában és a középiskolában.* Aki nem járhat jó minőségű általános iskolába, nem jut be sohasem színvonalas középiskolába. Aki nem tanulhat elfogadható színvonalú középiskolában, azt soha nem fogják felvenni olyan felsőoktatási intézménybe, amelyet érdemes is elvégezni.

Nélkülözhetetlen ezért, hogy a *10 és 18 éves kor közötti kötelező tanulás feltételei nagyjából egyformán jó minőségűek legyenek mindenki számára* és valóban csak a tehetség, és a szorgalom döntsön a felemelkedés lehetőségeit illetően. Ez ma korántsem biztosított. Hatalmas és növekvő különbségek vannak közoktatási intézményeink között a tanári kar színvonalában, az iskolák fizikai állapotában és a finanszírozás lehetőségeiben. Nem csoda hogy **hazánkban ma nincs igazi esélyegyenlőség**, ami mind a gazdasági hatékonyság, mind a társadalmi igazságosság (szolidaritás) rovására megy.

Élesen merül fel két alapvető kérdés. Egyrészt az, hogy a kicsi falvak *népességmegtartó erejének megőrzésénél fontosabb-e az esélyegyenlőség.* Másrészt *lehetőséges-e az esélyegyenlőséget nagyságrenddel javítani a mai szétaprózott iskolahálózat megtartása mellett.*

Az első kérdésre azt hiszem, hogy igen a válasz, elismerve, hogy ez végső soron értékválasztás, nem pedig tudományos bizonyítás kérdése. A második kérdésre tudom, hogy nem a válasz, mert ez biztosan nem értékválasztás, hanem mindennapi tapasztalat. Ez azonban kifejtésre szorul.

Sokan vallják, hogy az a jó általános iskola, ahová kevés gyerek jár, ahol alacsony a diák-tanár arány, kicsi az osztálylétszám. Ez bizonyos sávon belül és pontig igaz, de nem minden határon túl. Amikor olyan alacsony a gyereklétszám, hogy csak osztatlan osztályok vannak, akkor az összefüggés a visszájára fordul. Még kevésbé tartható ez a logika, ha arra gondolunk, hogy a közoktatásra fordítható társadalmi (kölségvetési) ráfordítások végesek, nem lehet azokat minden határon túl növelni.

A közoktatásban a finanszírozás uralkodó formája a fejkvóta. Ez kifejezi az esélyegyenlőségre való törekvést, túlkeresletet pedig a közoktatás véges időtartamú és kötelező jelegénél fogva nem hoz létre.³⁸ Igen ám, de a kicsi iskolában a fajlagos költségek jóval magasabbak, mint a nagyban. A felső tagozaton teljes választékban ki kell építeni a szaktanári gárdát, ami óriási fix költség, tág határokon belül attól függetlenül, hányan járnak az iskolába.

Hogyan tudja az amúgy is szegény, folyton finanszírozási nehézségekkel küszködő települési önkormányzat kiegészíteni az iskolára szánt összeget? Nyilván sehogy; ez csak a nagyobb és gazdagabb önkormányzatok számára valódi alternatíva. A kistelepülések szegény önkormányzatai egyet tehetnek; *kiegészítő támogatásért folyamodnak a központi költségvetéshez.*

Ez azonban csapda. Ha ugyanis a központi kormányzat, vagy a megyei közgyűlés enged a kistelepülések kívánságainak, akkor ösztönzést ad arra, hogy minden iskola kicsi maradjon, hiszen azok pótlólagos támogatásban részesülnek. Ráadásul a közoktatásra fordított erőforrások anélkül nőnének, hogy a hatékonyság emelkedne. Más közkiadások elől sem lehet korlátlanul elvonni a pénzt. A közkiadások összege, vagy ami ezzel egyenértékű, az államháztartás egészének terjedelme pedig nyilvánvalóan nem növekedhet.³⁹

A közoktatási intézményhálózat átszabása

Ha nem nőhet a közoktatás költségvetése, miközben sürgető szükség van a minőség, a hatékonyság és az esélyegyenlőség növelésére, akkor egyetlen megoldás **az iskolahálózat összevonása, kevesebb, de nagyobb iskola fenntartása.** *Meg kell határozni a minimális osztálylétszámot és az iskolaméretet.*⁴⁰ *Ez alatt a méret alatt önálló iskola nem tartandó fenn.*

Van rá példa hazánkban, hogy kistelepülések egyesítik erőforrásaikat és közösen tartanak fenn általános iskolát. Ez azonban a kivétel, nem a szabály. Nemcsak a kistelepülési önkormányzatok, hanem nagyon sokszor a szülők is ragaszkodnak ahhoz, hogy az iskola helyben megmaradjon, akármilyen kicsi is. Nem veszik észre, vagy ha igen, akkor túl későn, hogy a parányi iskola egész egyszerűen nem nyújthat színvonalas oktatást, így saját gyerekeik jövőjét, jólétét, felemelkedését teszik kockára azok, akik foggal-körömmel ragaszkodnak a helyben tanulásához.

Természetesen igaz, hogy a 10 éven aluli kisgyerekek „nem utazik jól” és a szülők helyben szeretnék ellenőrizni az iskolát. Ha kompromisszumot kell kötni, az se történjék minden áron. Ideiglenesen elfogadható megoldás lehet *a felsőtagozat összpontosítása valamelyik előnyös fekvésű faluközpontban.* A felső tagozatos tanulók napi buszozása már nem feltétlenül ördögtől való, a gyermekeket egyáltalán nem károsítja. Az önkormányzatoknak képeseknek kell lenniük arra, hogy ezt olcsón és hatékonyan megszervezzék.

Kényes kérdés a *pedagógusok jogállása és javadalmazása.* Kézenfekvő lenne azt kívánni, hogy *legyen verseny* (szűnjön meg a közalkalmazotti jogállás) *és teljesítmény szerinti javadalmazás,* de ez nehezen kivitelezhető. Általános iskolák között verseny csak a nagyobb városokban képzelhető el, ahol az iskolák közötti választás

valódi alternatíva a szülők számára. Mivel az ország legalább felében kizárt, hogy az általános iskolák között érdemi verseny legyen, bármennyire kívánatos is, mégsem lehet erős versenyelven szabályozni a pedagógusok alkalmazásának feltételeit.

Marad az „optimálist alulról megközelítő” ún. második legjobb megoldás: közalkalmazotti jogállás, de jóval nagyobb teljesítményarányos mozgóbér. A közalkalmazotti jogállás a leginkább hátrányos helyzetű körzeti iskolában is kikényszerít egyfajta pedagógus minimálibért, valamint némi foglalkoztatási biztonságot ad. Egészséges verseny hiányában az állam közigazgatási eszközökkel igyekszik kikényszeríteni a minőséget minden olyan iskolában, amely a minimális osztálylétszám és iskolaméret határvidékén mozog. Nagyon nehéz feladat, örök küzdelem. De létfontosságú, nem mellőzhető.

A középiskolák esetében azonban már lehet érdemi versenyről beszélni. A 14 éven felüli diák már beköltözhet kollégiumba, ahonnan csak hétvégeken látogat haza. Ha valamire, *akkor a középiskolai kollégiumok hálózatára sokkal több pénzt és figyelmet, törődést, sőt szeretetet kell fordítani*, mert itt dől el társadalmunk felének jövője, különösen a hátrányos helyzetűeké. Különösen a cigány származású fiataloké. A túl sok gimnázium mellett tehát újjáépítendő és megerősítendő a **szakközépiskolák és a szakmunkásképző intézetek** hálózata.

A közoktatás reformja ezer szállal összefügg a közigazgatás reformjával. Ha megtartandó értéknek tekintjük azt, hogy alapfokú iskoláink zöme, de középfokú oktatási intézményeink jelentős hányada is a legalsó szintű önkormányzatok (falu, kisváros, nagyvárosi kerület) tulajdonában van, akkor az iskolahálózat összevonását, nagyobb egységek kialakítását leginkább úgy lehet elősegíteni, ha a legalsó szintű önkormányzatokat összevonjuk jóval nagyobb alapegységekbe. Változatlanul vallom, hogy a **valamikori járási szintű önkormányzatok helyreállítása lenne célszerű, de nem a mai alsó szintű önkormányzatok mellett, hanem azok helyett!** Ez jótékonyan kikényszerítené a járási méretű térség közös gondjairól való gondolkodást, az erőforrások összpontosítását és hatékonyabb felhasználását amellelt, hogy rengeteg képviselő és azok testülete, egymásnak munkát adó hivatal válna feleslegessé, ami a közigazgatás egészének hatékonyságát is növelné.

A felsőoktatás mint a felemelkedés Achilles-sarka⁴¹

„Felsőoktatási intézményeink hálózata túlméretezett és szétaprózott.” Ezzel a tömör mondattal indítottam a csaknem két évvel ezelőtti elemzést.⁴² Azért idézem ezt, mert hasonló problémát jelez, mint amivel a közoktatás küszködik. De itt nyilvánvalóan sokkal többről van szó.

Ha a közoktatási intézmények hálózata túlméretezett és szétaprózott, ezt legalább nem tartósítja, nem erősíti túlkereslet, mert a közoktatásban, - annak kötelező, és időben véges jellegénél fogva - ilyesmi nem jelentkezik. A nagy különbség a közoktatás és a felsőoktatás között éppen abban rejlik, hogy a *felsőoktatásban nagymértékű túlkereslet is kialakulhat*, hiszen a felsőoktatás nemhogy nem kötelező, hanem társadalmilag egyáltalán nem is kívánatos, hogy a megfelelő fiatal korosztályok minden tagja részesüljön annak áldásaiból.

Ez igen durva állításnak hangzik olyan korban, amikor a felemelkedés zálogát sokan az egyetemi diploma megszerzésében látják, és minden erővel igyekeznek magukat, vagy utódaikat valamelyik felsőoktatási intézmény padsoraiba betuszkolni. A tapasztalat viszont egyre inkább azt mutatja, hogy a **huszonegyedik században a diploma önmagában egyáltalán nem jelent biztos belépőjegyet a jólét világába**. Miért van ez így?

Egyrészt azért, mert nem minden egyetem, főiskola kínál jó minőséget; igen sok helyen *mind az oktatás, mind pedig a diploma értéktelen*. (Ezt a munkaerőpiac a legtöbb helyen tudja, de nem jelzi vissza a szülőknek. A nemzetközi vállalatok személyzeti vezetői titkos listákat vezetnek azokról a felsőoktatási intézményekről, ahonnan biztos nem vesznek fel végzetteket.) Másrészt azért, mert ahol az oktatás kiváló, ott sokszor *több a hallgató*, mint amennyi később tanult szakmájában el tud helyezkedni. (A diplomások pályaelhagyása, pályaváltása hazánkban túl korai; ily gyorsan nem változik meg a munkaerőpiac keresletének a szerkezete.) Harmadrészt azért, mert a *diplomás pályakezdekők körében kiugróan magas a munkanélküliség*. Aki az egyetem, vagy a főiskola elvégzése után tanult szakmájában évekig nem tud elhelyezkedni, az hamar hátrányos helyzetbe kerül, mert napi használat nélkül a megszerzett tudás manapság rettentő gyorsan elavul.

Új szempont az elemzésben a felsőoktatás nemzetköziesedése, gyors és teljes globalizációja. Tíz évvel ezelőtt hazai diákok csak kivételképpen jutottak be hírneves angolszász, vagy kontinentális európai egyetemekre és akkor is tipikusan csak olyan doktori képzésre, ahol kiválóságuk folytán nemhogy nem kellett tandíjat fizetniük, hanem szép ösztöndíjat kaptak. Mára ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Az Európai Unió belül korlátlanul lehet más tagállam egyetemeire jelentkezni, mégpedig az adott tagállamból származó hallgatókkal szigorúan azonos feltételekkel. Ahol például nincs tandíj, - márpedig Nyugat-, Észak- és Dél-Európa jelentős részében ez a helyzet -, ott a Magyarországról érkezett diáktól sem lehet ilyesmit szedni. Ennek következtében magyar diákok ezrei vesznek már részt felsőfokú alapképzésben az Európai Unió régi tagállamaiban, különösen a szomszédos Ausztriában, illetve Németországban.⁴³

Magyar állampolgárságú diákok részvétele külföldi egyetemi képzésben rendkívül kedvező fejlemény; ennek előnyei nyilvánvalóak. Van azonban három kapcsolódó hátrány, amit a kedvező hatások elhomályosítanak.

Először is az, hogy a *nemzetköziesedés nálunk jobbra egyirányú utca*. Miközben magyar diákok egyre nagyobb számban hagyják el az országot jó minőségű felsőoktatást keresve, a Magyarországon tanuló külföldi diákok száma nem növekszik ezzel arányosan.⁴⁴ Ez azért nagy baj, mert *hazai egyetemeink így bizvást kimaradnak a nemzetközi fejlődés főáramából*. Ha nincs jelen nemzetközi diákok közösségének folyamatos kihívása, akkor felsőoktatási intézményeink továbbra is élhetik befelé forduló, bezárkózó, begyöpösödött, langymeleg, kényelmes, különösebb követelmények nélküli életüket.⁴⁵ Nincs más intézmény, amely számára fontosabb az ablaknyitás a világra, a nemzetközi szellőztetés, mint annak, amelynek neve egyetem!

Másodszor lényeges, hogy *azok a hazai diákok, akik jó minőségű külföldi diplomát szereznek, nagy számban nem jönnek vissza Magyarországra*. Hazánk rendszeresen táplálja kiművelt emberfők sokaságával az Egyesült Államokat, Kanadát és az EU régi tagállamait, miközben hozzánk messze nem érkezik annyi diplomás külföldi munkavállaló.⁴⁶

Harmadrészt külföldi tanulmányok folytatása *biztonsági szelepként szolgál az elégedetlenség felhalmozódása ellen*. Ez azért szerencsétlen, mert a jelenlegi helyzet tarthatatlansága így jóval kevésbé szembetűnő, reformra pedig vajmi kevés az ösztönzés. Magyarországon minden reform elsősorban az érintettek, vagyis az egyetemi és főiskolai oktatók ellenállásán szokott megbukni. Ők azok, akik foggal-körömmel ragaszkodnak teljesítményhez tapadó követelményekkel alá nem támasztott előjogaikhoz. Ők azok, akik - tisztelet a nem csekély kivételnek, de - az értelmiségen belül megtestesítik a verseny- és minőség-ellenes kultúrát. Hazánkban a rendszerváltás óta nem volt még olyan kormány, amely ezt a reformokkal szembeni tömbösített ellenállást fel merte, vagy fel tudta volna törni.⁴⁷

Bátran és egyértelműen ki kell végre mondani, hogy Magyarországon **nem szükséges ennyi és ilyen rossz minőségű felsőoktatási intézmény**. A 77 akkreditált egyetem és főiskola közül érdemes megtartani maximum

20-25 intézményt, a többit pedig nem beolvasztani kell a megmaradókba, hogy azok még nagyobb vízfejet nővesszenek, *hanem be kell zárni*.⁴⁸

Hogyan irányítsunk világszínvonalú egyetemeket?

Egyetemek, főiskolák tucatjainak bezárása - bármilyen nehéz, küzdelmes folyamat lesz -, nagyon fontos. Ennél már csak az fontosabb, *hogyan fogjuk kormányozni a fennmaradó felsőoktatási intézményeket*. A kormányzás külső és belső szerkezetétől, működésétől függ ugyanis, hogy egyetemeink, főiskoláink képesek lesznek-e megközelíteni a világszínvonalat.

Három év tapasztalata alapján immár világos, hogy a gazdasági tanácsok jelenlegi vérszegény - és időközben tovább kiüresített - jogosítványaikkal legföljebb némi erkölcsi ellenőrzést képesek gyakorolni az egyetemek belső vezetése felett. Mára véglegesen megbukott az a modell, ahol a belső önkormányzat, a szenátus gyakorolja az összes érdemi irányítási jogot, hiszen ennek még a szenátus által választott és a szenátus által ezer oldalról korlátozott rektor is áldozatául esik. Tombol a középszer és virágozik a teljesítmény nélküli élet. Teljesen bizonyos, hogy ilyen belterjes irányítás sohasem vezet el világszínvonalú képzéshez és kutatáshoz, amire hazánknak oly égető szüksége lenne.

Figyelemreméltó, hogy a szintén állami tulajdonban lévő észak-európai egyetemek is a legjobb észak-amerikai egyetemek irányítási szerkezetének az átvételére, meghonosítására törekednek.⁴⁹ Nekünk is ezt kell tenni.

A *fenntartói, megbízotti tanács* (board of trustees) zömmel külső tagokból kell, hogy álljon. Hasonlóképpen a mai gyakorlathoz, állami egyetemek esetében a külső tagokat továbbra is felkérheti az oktatási miniszter. Fontos az, hogy a külső tagok *ismert és gazdasági és tudományos teljesítményük alapján elismert világszínvonalú személyiségek* legyenek. Olyanok, akik adnak önmaguk hírnevére (ha úgy tetszik, hírnévtökejükből élnek) és már csak annak védelme, újratermelése okán sem engedhetik meg maguknak a gyenge, vagy középszerű teljesítményt. Feltétlenül szükséges, hogy a fenntartók tanácsában hasonló profilú, *hírnevű külföldi egyetemek korábbi vezetői, jelenlegi tanárai* is helyet kaphassanak. Legfontosabb pedig az, hogy mindenképpen **ennek a testületnek kell döntenie az egyetemi élet összes stratégiai kérdésében, a szerkezetátalakítástól a gazdálkodásig**.

Milyen stratégiai kérdések vannak egy felsőoktatási intézmény életében? Csak jelzésszerűen felsorolok néhányat: új szakok indítása, mások bezárása, új tanszékek létrehozása, elavultak megszüntetése, bármilyen szervezeti módosítás.⁵⁰ A gazdálkodás tekintetében a fenntartói tanács szinte korlátlan jogosítványokkal kell, hogy rendelkezzen. A gazdálkodás körébe tartozik az *üzleti terv, az éves költségvetés, minden beruházás, a vagyongazdálkodás*. A fenntartói tanács tagjai, ha nem saját vagyonukkal, de legalábbis hírnevükkel felelnek az egyetem hosszú távú életképességéért, annak szakmai színvonala emeléséért, a fenntartható finanszírozás biztosításáért, a pénzügyi egyensúly megőrzéséért.⁵¹

A reformok kritikus tömegéhez a külső irányítási szerkezet átalakításán túl mindenképpen hozzátartozik a felsőoktatási dolgozók *közalkalmazotti jogállásának megszüntetése*, a diákok által visszaigazolt oktatói, és a világ által elismert kutatói *teljesítmény szerinti javadalmazás bevezetése*, a fejkvóta alapú finanszírozás felváltása *fix összegű állami támogatással*, a *tandíj bevezetése* legalább az alapképzésben, a felsőoktatási intézmények *minősítése, rangsorolása* közismert és széles körben elfogadott kimeneti teljesítmény-mutatók

alapján, az állami támogatás *összefűzése a rangsorban elért helyezéssel*, a nemzetközi összetételű bizottság általi intézményi- és program-hitelesítés (akkreditáció) bevezetése és rendszeres megkövetelése.⁵²

Nem egyetlen elem kiválasztása és torzult módon történő alkalmazása,⁵³ hanem az összes felsorolt lépés egyidejű megtétele hozhat csak eredményt.

Felpezdül az állóvíz

Biztos, hogyha az eddig vázolt több mint száz reformlépést valamely (elképzelt, ideális) kormányzat megteszi, akkor nemcsak eredmény lesz, hanem felpezdül az állóvíz is. Új intézmények tucatjai fognak alakulni, elsősorban az egészségügyben, régiek sokasága kerül majd új gazdálkodási, szabályozási, érdekeltégi feltételek közé. Sok életképtelen és színvonalatlan oktatási intézményt bezárnak. Néhány egészségügyi és oktatási vállalkozás tönkremegy, másokat közigazgatási eszközökkel felszámolnak. *Százezrek kerülnek először szembe azzal, hogy rendszerváltás van az ő területükön is.* Orvosok, ápolók, egyetemi oktatók tucatjai szabadulnak a közalkalmazotti lét langymeleg, édes, kényelmes rabságából és találják magukat éles, néha kegyetlen versenyhelyzetben. Lesznek, akik szárnyalnak az új feltételek közepette, mások keservesen szenvednek majd. Szükség lesz arra, hogy az állam tompítsa a feszültséget, de a reformok semmiképpen sem adhatók fel.

Az államháztartási rendszerváltás hallatlanul felerősíti a *munkavállalási hajlandóságot*. Nemcsak azért, mert a reformok bevezetése nyomán először emelkedik a munkanélküliség, hanem azért is, mert a **kultúra megváltozik**. Az önkormányzati rendszer reformja nyomán lényegesen leszűkült - és további, itt nem tárgyalandó közigazgatási reformokkal tovább szűkítendő - köztisztviselői karon kívül néhány szakmában kivételesen megmaradnak a közalkalmazottak - így elsősorban a közoktatás területén -, de számuk és az összes dolgozón belüli arányuk nagyságrenddel csökken. A körükben és az állami vállalatok dolgozói körében ma még tipikus járandósági kultúra alapjai meggyengülnek. Majdnem mindenhol a *verseny válik az uralkodóvá, normává pedig a minőségi munka*.

Ha ilyenformán a munkaerőpiac helyzete és hangulata megváltozik, akkor és csak akkor érdemes a *közteherviselés átfogó reformjával* is foglalkozni. Ez a reform, amely mai politikusaink zömének fejében a változások sorában az első helyen áll, netán kizárólagos fontosságú, éppen akkor fejt ki leginkább jótékony hatását, ha a munkára ösztönzés kulturális és lélektani előfeltételei már létrejöttek.⁵⁴

A közteherviselés reformja nem az egykulcsos személyi-jövedelemadóval, hanem az *adók kisimításával* kezdődik.⁵⁵ Mivel a munkaadó számára a bruttó bérköltség, a munkavállaló számára pedig elsősorban a nettó kereset fontos, kettejük alkuja végső soron a közteherviselés arányairól szól. Ebbe a társadalombiztosítási járulékok és más közterhek éppúgy beletartoznak, mint a személyi jövedelemadó. Íme egy újabb érv a reformok sokszálú és sokrétű összefüggései mellett!

A közteherviselés reformja ugyanúgy *paradigmatikus* változásokat és nem pusztán mennyiségi paraméterek tologatását igényli, mint az összes többi reform. A döntő láncszem nem az adókulcsok divatos csökkentése, hanem **az adózók (adóalanyok) körének bővítése és az adózandó jövedelem (adóalap) szélesítése**. Első lépés a *minimálbér adómentességének eltörlése*, valamiféle jelképes, mondjuk 10%-os adó bevezetése a minimális bérekre.⁵⁶ Ha a következő kulcs *ehhez képest nem túl magas* (nincs hatalmas ugrás az adókulcsok között), továbbá az induló adókulcs alá tartozó jövedelem határa *meghaladja a minimálbér mértékét*, akkor várható, hogy az adórendszer módosításának ez az eleme akár a gazdaság kifehéritéséhez is hozzájárul.

Az adóreform megvalósítható anélkül, hogy a költségvetés bevételei csökkennének. Ezt hívják a bevételek szempontjából *semleges változásnak*.⁵⁷ Lehet semleges adóreformot csinálni úgy, hogy az *egyes adófajtákon keresztül befolyó bevételek mértékét és arányát változtatjuk*. Ha például a hazai politikai osztály végre megértené, hogy az igazságos közteherviselés mindenképpen feltételezi az *értékalapú ingatlanadó* bevezetését, amivel a személyi jövedelemadóból kieső bevételek részben pótolhatók, akkor sor kerülhetne a jövedelemadó kulcsainak csökkentésére. Lényeg az, hogy a kulcsok csökkentése, a sávhatárok eltolása semmiképp sem az első feladat, hanem kizárólag több tucat egyéb reformlépés következménye!

A semleges adóreform további lehetőségei a személyi jövedelemadórendszerében elszaporodott *kivételek, mentességek, adókedvezmények teljes, vagy részleges felszámolásában* rejlenek. Ez utóbbiak azonban már közvetlenül összefüggenek az adókulcsok és a sávhatárok igazításával. Gyorsan emelkedő adókulcsokkal működő rendszer esetén az adóalanyok különböző csoportjai fékezhetetlenül fellépnek kivételek és kedvezmények bevezetése érdekében. Ha a sávok szélesek, az induló kulcs alacsony, a többi kulcs pedig viszonylag közel áll egymáshoz, akkor még többkulcsos, sávosan emelkedő, azaz progresszív terhelésű személyi jövedelemadó mellett is jelentősen csökken a kivételek és a kedvezmények vonzereje. (Újabb módja a paradigmatis reformnak, amely természetesen együtt jár a paraméterek változásával is.)

A vállalati nyereség adózásáról is szót kell ejtenünk. Itt a fő feladat a *rendszer egységesítése és egyszerűbbé tétele*. Nem helyes szétdarabolni az adórendszert a vállalkozások mérete és fajtái szerint. Meg kell szüntetni az egyszerűsített vállalkozási adót (EVA), amely az adóelkerülés melegágya és célszerű jelentősen egyszerűsíteni a vállalati jövedelemadó normális, egységes, alapvető rendszerét. Komoly kedvezményekkel érdemes segíteni a termelő beruházásokat. A gépek, berendezések esetében - követve az észt példát -, akár engedni lehetne a teljes és azonnali költségelszámolást. Meg kell szüntetni a magas hozzáadott értéket termelő cégeket különösen sújtó helyi iparüzési adót és azt a vállalkozások esetében ugyancsak az értékalapú ingatlanadóval kell felváltani. Lényegesen szűkítendő a kisvállalkozások, különösen a fantomcégek számára teljes adómenteséget, még a személyi jövedelemadó fizetési kötelezettség alóli kibújást is szentesítő elköltésgelési lehetőségeket.⁵⁸ Ennek egyik legfontosabb elemeként az osztalékadót ismét fel kell emelni a személyi jövedelemadó határkulcsának szintjére.⁵⁹ Sőt, ha az általam egy évvel ezelőtt javasolt közteherviselési rendszer⁶⁰ logikájával gondolkodunk, akkor az osztalékjövédelmeket nemcsak a személyi jövedelemadó határkulcsával, hanem még a szolidaritási elemet tükröző és a fix egészségügyi hozzájárulás felett fizetett ún. kiegészítő adóval is terhelni kell. Világos, hogy ennek a felemelt adóztatásnak a következtében osztalékot fizetni nem lesz érdemes, de éppen ez a cél; a személyes jövedelmek mind nagyobb részét csakis egyetlen csatornán, a béren keresztül lehessen kivenni.

Munka és méltóság: modern Magyarország

Ennek a tanulmánynak a keretei nem tették lehetővé, hogy *minden terület minden reformjáról* szóljak, vagy akár csak a vázolt öt terület összes fontos lépéséről. Nem feledhető, hogy a modernizáció és a felzárkózás megköveteli a mezőgazdasági támogatások, az állami vállalatok, a közbeszerzési eljárás, a pénzügyi szektor szabályozása és felügyelete, a választások és a pártok finanszírozási rendje és még egy sor más gazdasági-társadalmi alrendszer gyökeres átalakítását is.

Aki sokat markol, keveset fog. Nem szeretnék abba a hibába esni, amiért sokan bírálják. Elfogadom, hogy nincs mód egyszerre minden terület átfogó reformjára. De ragaszkodom ahhoz, hogy a *reformok értelmé elsősorban a társadalom uralkodó magatartásmintáinak, értékrendjének és hétköznapi kultúrájának a gyökeres megváltoztatása*. Ehhez viszont nélkülözhetetlen a **reformok kritikus tömege**.

A verseny- és minőségellenes, a társadalom erőforrásainak pazarlását eredményező, élősdi és korrump kultúrát fel kell váltani a *minőségi munkát és ennek alapján az emberi méltóságot* középpontba helyező, a társadalom javaival minden szinten felelősen - sajátunkénál gondosabban - gazdálkodó szemléletnek. Ez megköveteli az *államháztartás áttekinthetőségét és képviselőinek tisztakezűségét*. A jövőfeléző gazdaságpolitika és jövőromboló kultúra helyébe jövőépítő felfogást és magatartást kell állítani. Ez nemcsak a gazdasági növekedés és a nyomában járó felzárkózás kulcsa, hanem a jövő *kiegyensúlyozott, türelmes, szolidáris, együttműködő társadalmának* is az egyik legfontosabb biztosítéka.

A huszonegyedik század első évtizede Magyarország számára elveszett. Rajtunk múlik, hogy a második már ne legyen elveszett évtized.

Hivatkozások

- 1 Bokros Lajos (2004): Verseny és Szolidaritás. Élet és Irodalom, 2004.
- 2 Bokros Lajos (2007): Minőségi oktatást és kutatást eredményező reform körvonalai a hazai felsőoktatásban. Élet és Irodalom, 2007. április 27.
- 3 Bokros Lajos (2008a): Európai Egyesült Államok. Élet és Irodalom, 2008. február 1.
- 4 Bokros Lajos (2008b): A közteherviselés félreformja. Élet és Irodalom, 2008. február 29.
- 5 Bokros Lajos (2008c): A magyar öszvér, mint a fejlődés zsákutcája. Élet és Irodalom, 2008. szeptember 12.
- 6 Bruegel (2007): Why reform Europe's Universities? Bruegel Policy Brief, Issue 2007/04, Brussels, September 2007
- 7 Csillag István-Mihályi Péter (2006): Kettős kötés. Globális Tudás Alapítvány, Budapest, 2006.
- 8 Gyurcsány Ferenc (2008): Megegyezés Magyarország megújításának lehetséges irányáról. Népszabadság, 2008. augusztus 27.
- 9 Hsiao, William C.-Heller, Peter S. (2007): What Macroeconomists Should Know about Health Care Policy, IMF, Washington, DC, 2007
- 10 Mihályi Péter (2008): Miért beteg a magyar gazdaság ? HVG, Budapest, 2008.
- 11 Mrak, Mojmir/Rojec, Matija/Silva-Jáuregui, Carlos (2004): Slovenia. The World Bank, Washington DC, 2004
- 12 Stiglitz, Joseph E. and Yusuf, Shahid (2001) editors: Rethinking the East Asian Miracle. The World Bank, Washington DC, 2001
- 13 Ungár László (2008): A mostaninál igazságtalanabb, korruptabb, törvénytelenebb rendszer nehezen képzelhető el. (Rádai Eszter interjúja) Élet és Irodalom, 2008. szeptember 26.

²⁸ Vö: Bokros (2004)

²⁹ *Van érv a társadalombiztosítási finanszírozás fenntartása mellett elsősorban a baleseti ellátás részleges finanszírozása területén. A reform jobban elfogadható a társadalommal, ha ezen a ponton kevésbé radikális és esélyt ad annak, hogy az önkéntes szolidaritás, mint társadalmi közérzület fokozatosan visszaépíthető. Természetesen a társadalombiztosítás önállóan szinte semmit sem finanszíroz, mert különben elvész az értelme a versengő magánbiztosításnak. Minden kétséget teljesen kizárva a magánbiztosítók kell, hogy képezzék a kaput a gyógyítási szolgáltatások területére történő belépéshez. Az ő elismerő pecsétjük nélkül semmiféle társadalombiztosítási társfinanszírozásra nem kerülhetne sor!*

³⁰ *Ha tudom, hogy a formálisan minimálbéren dolgozó, a feketén foglalkoztatott, meg a karkedvezményes nyugdíjas is köteles befizetni a magán egészségbiztosítás havi tízezer forintos fix díját, mert máskülönben nem jut gyógyítási szolgáltatásokhoz, akkor nagyobb lelkesedéssel fizetem be a fix díjon felül azt a plusz társadalombiztosítási járulékot, amelyet továbbra is jövedelemarányosan szed be az állam, hiszen tudom, hogy ennek hasznát nagyobb eséllyel a valóban rászorulóknak, nem pedig a potyautasoknak élvezik majd. Önkéntes szolidaritás csak akkor alakul ki, ha biztosítható a többlettelep felhasználásának célzott jellege.*

³¹ Vö: Bokros (2008b)

³² *A felosztó-kirovó elven működő társadalombiztosítási nyugdíjrendszernek négy kitüntetett paramétere van. Legfontosabb ezek közül a nyugdíjkorhatár, amelynek 1998-tól az egységesítésére és fokozatos emelésére került sor. Második a nyugdíjjárulék mértéke, amely 1998 óta több lépésben némileg csökkent. Harmadik az úgynevezett helyettesítési ráta, ami az induló nyugdíj és az utolsó fizetés aránya. (E mögött nem is olyan burkoltan meghúzódik az a számítási mód, amely alapján az első nyugdíjat megállapítják.) Végül de nem utolsósorban a nyugdíjak viszonylagos értékőrzésére hivatott az indexálás, ami alapján a nyugdíjakat évente emelik. Itt a bűvös reform a ma már közismert svájci formula bevezetése volt.*

³³ *Pontosan ezt irányozza elő a svéd modell. A dolgozók életük során minden egyes ledolgozott hónapban befizetett járulék után meghatározott mennyiségű pontot kapnak. Ezeknek a pénzértékét évente utólag állapítják meg és annak megfelelő mértékű nyugdíjat fizetnek. Amikor éppen sok a járadékos és kevés a járulékfizető, akkor a pontok értéke bizony csökkenhet, míg fordított esetben nő. A nyugdíjasok elfogadják, hogy nincs automatikus nyugdíjemelés (indexálás), a nyugdíjak reálértéke gyakran csökken, szélsőséges esetben akár még a névleges nyugdíj is. Ha azonban a nyugdíjrendszer egyensúlya romló népmozgalmi helyzetben is megőrzendő, akkor a bonyolult egyenletnek más megoldása nincs.*

³⁴ *Megjegyzendő, hogy a nyugdíjrendszert nem kizárólag a politikai osztály tekinti úgy, mint amit úri kénye-kedve szerint tetszőlegesen átszabhat. Talán nem mindig tudatosan, de ezen a véleményen vannak azok a szakértők is, akik kardoskodnak az állampolgári alapnyugdíj bevezetése mellett. Ha a nyugdíjakat illetően gyökeret ereszt az a felfogás, hogy az is kapjon nyugdíjat, aki aktív élete során mindvégig, vagy legtöbbször potyautas volt, akkor sikerülhet végzetesen aláásni a társadalom közteherviselő maradékának járulékfizetési hajlandóságát. Ez iszonyú és nemcsak gazdasági következményekkel járó erkölcsi veszély (moral hazard) lenne.*

³⁵ *Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a valaha volt potyautasokat hagyjuk éhenhalni. Minimális mértékben lehet és kell is őket segíteni, de semmiképpen sem a nyugdíjrendszer, hanem kizárólag a szociális támogatási*

rendszer keretei között. A társadalom legalábbis érzi a különbséget a kettő között. A nyugdíj megszerzett váromány, csak az kaphat ilyet, aki befizetett, és csak olyan arányban, ahogy fizetett. Az elesettek segélyezése a nyugdíjrendszertől élesen elkülönülő szociális támogatási rendszer feladata, amelynek keretében minden rászorult jogosult támogatásra akkor is, ha élete során egyetlen fillérrel sem járult hozzá a közterhek viseléséhez.

³⁶ Ebből a szempontból a nyugdíjrendszer élesen különbözik mind az egészségügytől, mind az oktatástól, hiszen itt nincs semmiféle természetbeni szolgáltatás, hanem csak finanszírozás. A nyugdíjrendszernek mind a bemeneti (input), mind a kimeneti (output) teljesítménye pénzbeni jövedelem. Mindkét végpont mérhető, összehasonlítható, ami hallatlanul megkönnyíti az optimális nyugdíjrendszer megtervezését - az egészségüghöz és az oktatáshoz képest! E két utóbbi gazdasági-társadalmi alrendszer esetében nemcsak arról van szó, hogy a pénzbeni jövedelem mellett természetbeni input és output is van (ami nehezen mérhető, összehasonlítható), hanem jószerével azt sem tudjuk eldönteni, hogy mi is az input és az output. Vajon az orvos, a tanár munkája bemeneti, vagy kimeneti teljesítmény? Hogy mérhető ezek hatékonysága? Mi alapján célszerű finanszírozni a gyógyítást és az oktatást? A műtétek és a tanórák száma, vagy azok eredménye alapján? Mi a műtét meg a tanóra eredménye? Az ismételt műtét és tanóra elmaradása? A helyreállt egészség és a tudás? Hogyan mérjük azokat? A nehézségek sora szinte vég nélküli.

³⁷ A gyógyítás taglalásakor tudatosan mellőztem a települési önkormányzatok szerepét a gondolatmenet egyszerűbb követhetősége végett. A közoktatás reformját éppen fordítva, a települési önkormányzatokat is érintő közigazgatási reform szemüvegén keresztül tekintem át. Tudjuk, hogy minden mindennel összefügg; célszerű azonban a reformok fő vonulatát a legfontosabb összefüggések kiemelésével vázolni.

³⁸ Vö: Bokros (2004) 118-119. oldalak

³⁹ A közoktatás napszámosai közül persze sokan úgy vélik, hogy Magyarország összességében keveset költ közoktatásra, de a drámaian csökkenő iskoláskorú népesség fényében ez nehezen állítható.

⁴⁰ A nemzetközi tapasztalatok alapján az általános iskolák felső tagozatain az optimális osztálylétszám körülbelül 25 fő, ehhez képest a minimum semmiképpen sem lehet 20 alatt. Az iskolák méretét tekintve optimális értékről nem szólnak a kutatások, de ha feltételezzük, hogy minden évfolyamból minimum egy osztálynyi tanulóra szükség van, akkor a nyolcosztályos iskola esetében ez kiadja a 80-100 fős létszámot. Magyarországon százával működnek ennél kisebb diáklétszámmal iskolák; bármennyire is fájdalmas, de ezeket mind be kell zárni és összeolvasztani egymással, vagy nagyobb körzet iskolákkal.

⁴¹ Erről a kérdésről már majdnem mindent megírtam, amit tanulmányaim és tapasztalataim alapján arra érdemesnek tartottam. Nézeteimet csaknem két évvel ezelőtt - valószínűleg formálisan, de - elfogadta a hat legnagyobb (és talán legjobb) hazai egyetem rektorait és gazdasági tanácsi elnökeit tömörítő informális gyülekezet. Ennek a csoportnak a közös állásfoglalásaként jelent meg írásom a felsőoktatás átfogó reformjáról, lásd Bokros (2007). Az írást a felsőoktatási kormányzat figyelmen kívül hagyta.

⁴² Bokros (2007)

⁴³ A nemzetköziesedést - különösen Európában - látványosan felerősítette az úgynevezett bolognai folyamat, amelynek egyik fő célja éppen a diákok mobilitásának, vándorlásának elősegítése. Azzal, hogy a felsőfokú képzést a legtöbb szakmában (legfontosabb kivétel a jogi és az orvosi pálya) felbontotta három, jól elkülönült részre (alap-, mesteri és doktori képzés), továbbá lehetővé tette, hogy lényegében bármiféle alapképzés után

nagyobb szabadságfokkal lehet attól eltérő mesterképzést választani, kifejezetten ösztönzi a diákokat arra, hogy inter- és multidiszciplináris tanulmányokat folytassanak egymás után több egyetemen. Ráadásul az Európai Bizottság (European Commission, EC) ösztöndíjprogramok tucatjait kínálja olyan diákoknak, akik vándorolnak, netán több egyetem közös diplomaprogramjában vesznek részt. Egyetemek százai igyekeznek ilyen programokat összeállítani, hiszen így juthatnak külső finanszírozáshoz.

⁴⁴ Ha nem számítjuk a Közép-Európai Egyetemet (CEU) és az Andrassy német nyelvű egyetemet, akkor külföldi diákok hazánkban jelentősebb létszámban kizárólag a Semmelweis és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, illetve a Corvinus Egyetem üzleti iskolájában tanulnak. Ennek fő oka a gyenge minőség mellett elsősorban az, hogy a magyar nyelv komoly korlát; egyetemeinken viszont csak kivételképpen folyik angol, vagy német nyelvű oktatás. Ezen nyilvánvalóan sürgősen változtatni kell. Svédországhoz, Finnországhoz és Hollandiához hasonlóan viszonylag rövid időn belül el kellene érni, hogy a magyar diákok többsége is legalább a tantárgyak felét angolul hallgassa. Ez a minőség javításának az egyik szükséges, de korántsem elégséges feltétele.

⁴⁵ A bezárkózásból fakadó minőségromlás egy másik szinten egész Európa problémája. Vö: Bruegel (2007)

⁴⁶ Ennek nemcsak a gazdaság egy helyben topogása, a beruházások visszaesése az oka, hanem legalább ugyanilyen mértékben a külföldi munkavállalókkal szemben hátrányos, néha kifejezetten ellenséges szabályozási és kulturális környezet. Minden erőfeszítésünk ellenére évek óta nem tudtuk elintézni, hogy a Közép-Európai Egyetem (CEU) doktori hallgatói tartózkodási vízumuk mellé csaknem automatikusan kapjanak munkavállalási engedélyt is. Pedig zömmel nagyon magasan képzett hallgatókról van szó, akik munkájára Magyarországnak égető szüksége lenne. És mindössze néhány tucatról, akik bizonyára nem vennék el a munkahelyeket hazai felsőoktatási intézményekből kikerülő fiataloktól. (Angliában a doktori hallgatók a fokozat megszerzése után több évig újabb kérelem nélkül munkát vállalhatnak.)

⁴⁷ Tanulságos ebből a szempontból Görögország esete. Görögországban az alkotmány tiltja magánegyetem létrehozását, verseny tehát hazai földön kizárt. Tandíj természetesen nincs és jórészt felvételi vizsga sem. Egyetemre járni csaknem állampolgári jog. Az oktatók állami alkalmazottak, az elbocsátás ellen erős védelemmel. Bérük nem függ teljesítményüktől. Mivel azonban a görög állam csak korlátozott összegeket képes a felerősített túlkereslettel küszködő egyetemek finanszírozására fordítani, ezért az egyetemek zöme sivár, lepusztult, túlzásfolt. A mennyiségi túlzás egyenes következménye a minőség romlása. Emiatt azután szinte minden középosztálybeli szülő külföldre küldi gyermekét tanulni, ha azt akarja, hogy jó minőségű diplomát szerezzen. A görög diákok hagyományosan - immár ötven éve - elsősorban angol és amerikai egyetemeket látogatnak. Sokan közülük nem térnek vissza. Közvetlen összefüggés mutatható ki Görögország gazdasági-társadalmi-kulturális hanyatlása, illetve a nagyarányú humántőke-vesztés között.

Görögországban ezt ma már mindenki tudja. Lehet-e rajta változtatni? Sajnos nem. Az elmúlt húsz évben minden félénk reformkísérletet eltaposott az egyetemi oligarchia ellenállása, amely nyíltan haszonélvezője a jelenlegi szörnyű állapotoknak. Vajon ide akarunk-e jutni mi is?

⁴⁸ Mióta a diákok a felvételi eljárás során megjelölhetik, hogy melyik intézménybe milyen sorrendben pályáznak, és a diáklétszám általános csökkenése miatt bizonyos harmatgyenge kisvárosi főiskolák lassan hallgató nélkül maradnak, ezek vezetői kétségbeesett kísérleteket tesznek arra, hogy bemeneküljenek nagy egyetemek védőszárnyai alá. Ez nem jó; felesleges főiskolát nem beolvasztani, hanem felszámolni kell!

⁴⁹ *A nemzetközi versenyképesség éllavasának számító Finnországban jelenleg mindössze 20 egyetem van. A folyamatban levő egyetemreform eredményeképpen ebből mindössze 10 (!) maradna. Legfontosabb változás olyan fenntartói tanácsok létrehozása, amelyben többségben lesznek a külvilág - mindenekelőtt az üzleti és a tudományos élet nemzetközi színvonalú - képviselői. Minden tanácsban több hírneves külföldi gazdasági és akadémiai személyiség is helyet kap majd.*

⁵⁰ *Nem győzőm hangsúlyozni, hogy az oktatás tartalmának meghatározása továbbra is a szenátus dolga, illetve maguké az oktatóké, akiknek teljesítményét természetesen az egyetem szakmai vezetői (rektor) rendszeresen kötelesek ellenőrizni, értékelni, minősíteni, s ennek alapján anyagilag és erkölcsileg elismerni.*

⁵¹ *Állami tulajdonú intézmény esetében is megengedhető az állam által átengedett vagyonnal való önálló gazdálkodás, de kizárólag akkor, ha létezik ez a szupererős, külső kötöttségű fenntartói tanács, amelyik önértékéből fakadóan az egyetem hosszú távú, stratégiai szempontjait követi, nem haszonélvezője a jelenlegi szerkezetnek, nem érdekelt a verseny- és minőségellenes megkövült kultúra fenntartásában. Amíg tehát a szenátus, eme bennfentes testület korlátlan uralma érvényesül egyetemeink kormányzásában, addig életveszélyes és káros az egyetemi autonómia számára vagyongazdálkodási jogosítványokat átengedni!*

⁵² *Felmerülhet, hogy lehet egyáltalán tandíjról beszélni olyan körülmények között, amikor a tavaly márciusi népszavazás azt egyértelműen elvetette. Segítségünkre siet a mai farizeus megoldás. Most is van tandíj, csak nem úgy hívják. A diákok fele ma is ún. önköltséges képzésre jár, mert nem nyer felvételt az államilag támogatott helyekre. Kézenfekvő megoldás az államilag támogatott férőhelyeket olyan szűkre szabni, hogy minden felsőoktatási intézményben a diákok legfeljebb 15-20%-a nyerhesse el azokat. Lényegi változás lenne, ha eme helyeket nem feltétlenül a legmagasabb felvételi pontszámot elérő hallgatók kapnák, hanem ezek közül csakis a hátrányos helyzetű, szegényebb diákok. (A hátrányos helyzetet - a mai szabályozástól eltérően - nem a pontszámok odaítélésében, hanem azt követően kellene figyelembe venni.) Végül a tandíj alóli mentesség rendszerét rugalmasabbá és igazságosabbá kell tenni azzal, hogy az egyszer elnyert kedvezmény nem örökre szól; legyen mód azt évente újraosztani. (Ilyen rendszer működik Romániában is; a diákok évente megküzdnek az állami helyekért, ami jótékonyan ösztönzi teljesítményüket.)*

⁵³ *Erre kiváló példa a hároméves megállapodások rendszere, amit a felsőoktatási kormányzat bevezetett. A megoldás azonban teljesen formálissá vált azáltal, hogy minden intézménnyel a saját maga választotta követelmények alapján állapodtak meg - éppen azért, hogy mindegyikkel meg tudjanak állapodni!*

⁵⁴ *Az előfeltételek közé tartozik továbbá a munkaerőpiac szabadabbá tétele és a szociális háló átszabása. Ez utóbbit úgy kell megreformálni, hogy sokkal célzottabban csakis a rászorultakat, és mindenekelőtt a leginkább rászorulókat támogassa. A huszonegyedik századi Magyarország legtaszítóbb szegényfoltja a növekvő gyerekszegénység. Ezen segíteni leginkább az iskolareform keretében lehet, ha a színvonalas oktatás, nevelés mellé kiadós, jól tápláló és meleg étkezést biztosítunk, akár napi háromszor is, a hátrányos helyzetű szülők gyermekeinek. A cigánygyerekek felemelkedésének lényegében ugyanez a kiindulópontja.*

⁵⁵ *Nem vetem el mindenképpen az egykulcsos SZJA ötletét, annál is kevésbé, mert a környezet versenye évtizedes habozás után végül esetleg nem hagy számunkra más választási lehetőséget. A hazai tömegtájékoztatók figyelmét elkerülte, hogy ez év január elsején Csehországban is bevezették az egykulcsos személyi jövedelemadót, még hozzá nagyon alacsony, 15%-os szinten. Ezzel a fejlett és gazdag Csehország az adóversenyben megelőzte Szlovákiát (19%), de még Romániát is (16%).*

⁵⁶ *Ma már mindenki elismeri hogy a minimálbér adómentesítése nemcsak felesleges, hanem rendkívül káros lépés is volt, olyan körülmények között, amikor az átmeneti országokban, így Magyarországon is nagyon erős a késztetés az adócsalásra, adóelkerülésre. Hazánkban a kevesebb, mint 4 millió munkavállaló csaknem fele minimálbéren van bejelentve. A hazai gazdaság szerkezetét ismerve teljességgel lehetetlen, hogy ennyi ember ne termeljen a minimálbérnél nagyobb hozzáadott értéket. A zsebből-zsebbe vándorló második fizetés bízást adóztatható lenne, elég annyit tenni, hogy annak egy részét napvilágra segítjük. Ehhez nem feltétlenül szükséges a minimálbér felbruttósítása, de a reformot kísérő politikai alku részeként akár még ez is elfogadható. (Az államháztartási szektorban alig van minimálbéren foglalkoztatott, így a felbruttósítás nyomán a költségvetési kiadások nem növekednének.)*

⁵⁷ *Természetesen, ha a költségvetési kiadásokat képesek lennénk nagyságrendekkel csökkenteni úgy, hogy az államháztartás egyensúlya biztosítva legyen, akkor lehetőség nyílhatna akár a személyi jövedelemadóból származó bevételek arányának vagy/és mértékének a csökkentésére is.*

⁵⁸ *Vö: Csillag-Mihályi (2006) és Mihályi (2008)*

⁵⁹ *Teljesen érthetetlen, hogy a mostani nehéz gazdasági helyzetben miért éppen az osztalékadó mértékét csökkentette az Országgyűlés tudván tudva, hogy a hazai osztalékfizetés túlnyomó többsége nem igazi osztalék, nem pénzügyi befektetés nyomán élvezett hozam, hanem mindenekelőtt béreket és fizetéseket helyettesítő személyes jövedelem.*

⁶⁰ *Vö: Bokros (2008b)*